

KAMIL FUCHS

K POJETÍ MONOPOLNÍ CENY V MARXISTICKÉ POLITICKÉ EKONOMII

V marxistické ekonomické literatuře existují dva rozšířené přístupy k řešení problému monopolní ceny a jejího místa v systému kategorií politické ekonomie kapitalistického výrobního způsobu. První přístup chápe monopolní cenu jako tržní cenu, která odráží podstatné znaky cenové tvorby kapitalistického monopolu. Druhý přístup zkoumá monopolní cenu jako modifikaci hodnoty v podmínkách monopolního kapitalismu. Monopolní cena je interpretována jako nový modifikovaný hodnotový obsah tržních cen. Pokusme se podrobněji analyzovat tyto dva přístupy.

1. MONOPOLNÍ CENA JAKO DRUH TRŽNÍ CENY

Tento přístup je zřejmě doposud převládající a předpokládá, že vztah mezi hodnotou (výrobní cenou) a tržní cenou je charakterizován trvalou odchylkou tržní ceny od hodnoty, přičemž tržní cena je vyšší. V tomto odklonu tržní ceny je spatřována hlavní zvláštnost monopolní ceny a rozdíl je vysvětlován přerozdělováním nadhodnoty ve prospěch monopolů. Ekonomickou realizací monopolu je nadzisk jako důsledek procesu přerozdělování.

Je zřejmé, že tito teoretici vycházejí z názorů V. I. Lenina, jehož zásluhou, ale také nejcharakterističtějším znakem jeho zkoumání monopolní ceny, je objasnění změn v mechanismu cenové tvorby vyvolaných monopolem. Při této analýze ukazuje Lenin škálu nejrůznějších prostředků působení na utváření cen. V této souvislosti dochází k závěru, že kapitalistický monopol se ekonomicky realizuje v monopolním zisku, jehož organickou částí je nadzisk. Monopolní nadzisk je důležitou kategorií imperialismu a Lenin jej vymezuje jako „přebytek zisků nad normální kapitalistické zisky, obvyklé v celém světě“.¹

Lenin také ukazuje, že zabezpečení monopolního nadzisku probíhá cestou stanovování cen monopoly na základě monopolizace sféry výroby a oběhu daného zboží. „Kartely uzavírají dohody o prodejních podmínkách,

¹ Lenin, V. I.: Spisy. sv. 23, Praha 1957, str. 119.

platebních lhůtách apod. Rozdělují si odbytiště... Určují ceny. Rozdělují mezi jednotlivé podniky zisk atd.“²

Teoretikové této koncepce se snaží sledovat nové jevy, které vznikají v cenové tvorbě s dalším rozvojem monopolizace kapitalistických ekonomik. V souladu s Leninovým názorem na realizaci nadzisku přerozdělováním nově vytvořené nadhodnoty se snaží i v dnešních podmínkách vysvětlovat monopolní cenu jako kategorii odrážející především vztahy přerozdělování nadhodnoty vytvořené společností, případně nutného produktu, ve prospěch monopolů.

Přitom někteří chápou monopolní nadzisk výhradně jako zisk, jehož zdroj leží vně daného monopolu a jehož realizace se uskutečňuje pouze přerozdělováním. Část zisku vznikající v důsledku snížení výrobních nákladů do nadzisku nezapočítávají, ale zpravidla jej zdůvodňují jako zisk, který je důsledkem (pečeti) vlády finanční oligarchie.

K těmto autorům patří A. G. Aganbegjan, J. S. Varga, M. S. Dragilev, G. A. Kozlov, V. N. Kotov, V. I. Mancev, V. Motylev, G. Roginskij, G. F. Rudenko, V. A. Šildkrut.

Východiskem u Aganbegjana je teze, že „monopolní cena je formou projevu zákona monopolně vysokého zisku“,³ na kterou navazují tvrzení: „Působením monopolů se tržní ceny dlouhodobě odchylují od hodnoty a výrobní ceny a na účet tohoto rozdílu získávají monopoly lví podíl ze všech nadzisků.“⁴ Tomu odpovídá i definice: „Monopolní cena je cenou odchylující se od hodnoty a výrobní ceny zboží vlivem kapitalistických monopolů.“⁵ Tato výchozí definice je ještě doplněna upřesněním, že „na účet tohoto rozdílu přináší monopolu dodatečný monopolní zisk“.⁶

Stejně vymezuje monopolní cenu i Roginskij: „Monopolní cena je cena zboží, která se udržuje na úrovni převyšující jejich výrobní ceny a hodnoty na základě odstranění nebo podstatného omezení svobodné konkurence ve sféře výroby a odbytu těchto zboží.“⁷ Roginskij jednoznačně odmítá představu, že by bylo možno chápat monopolní cenu jako přeměněnou formu výrobní ceny, tedy modifikaci hodnotové báze a prohlašuje ji za druh tržní ceny.⁸ Toto své stanovisko se snaží podepřít citací z Marxova Kapitálu: „... její rozbor patří do nauky o konkurenci, kde se zkoumá skutečný pohyb tržních cen.“⁹ Přitom přehlíží, že Marx hovoří v této konkrétní souvislosti o rentě založené na monopolní ceně ve vlastním smyslu, kdy její výše je dána potřebou a platební schopností kupujících. Roginskij označuje monopolní cenu jako specifickou tržní cenu. Specifikace se projevuje v řadě odlišností od tržních cen volné konkurence. Především zdůrazňuje tyto dvě odlišnosti:

– neutváří se v konkurenčním boji mezi prodávajícími, ale je určována monopolisty na základě dohody;

² Lenin, V. I.: Spisy, sv. 22, Praha 1957, str. 218.

³ Aganbegjan, A. G.: Voprosy teorii monopolnej ceny na primere SŠA, Moskva 1961, str. 3.

⁴ Tamtéž, str. 3.

⁵ Tamtéž, str. 5.

⁶ Tamtéž, str. 24.

⁷ Roginskij, G.: Monopolnaja pribyl, Moskva 1961, str. 18—19.

⁸ Tamtéž, str. 19—20.

⁹ Marx, K.: Kapitál, díl III/2, Praha 1956, str. 312.

– změny velikosti monopolní ceny probíhají na úrovni, která v průměru převyšuje výrobní ceny a hodnoty zboží.¹⁰

Aby uvedl tato tvrzení do souladu se zákonem hodnoty (výrobní ceny), dospívá k závěru, že „ceny zboží nemonopolních odvětví zpravidla kolísají v mezích nedosahujících výrobní cenu“.¹¹

Je zřejmé, že má-li si tržní cena uchovat charakter monopolní ceny, musí být zachován rozdíl mezi tržní cenou a výrobní cenou. Tentýž názor vyslovují např. V. I. Mancev a M. S. Dragilev ve svých pracích.¹²

Struktura monopolního nadzisku realizovaného monopolní cenou byla (nejdůsledněji) rozpracována v knize Dragileva, Mochova a Kašutina, ve které autoři vycházejí z vymezení: „Monopolní nadzisk je přebytek hodnoty nad součtem výrobní ceny a obyčejným nadziskem.“¹³ Vymezení monopolního nadzisku se plně shoduje s dříve citovaným vymezením V. I. Lenina. Struktura monopolní ceny je v jejich pojetí následující: $c + v + p_1 + p_2 + p_3$, kde $c + v$ jsou výrobní náklady, p_1 je průměrný zisk, p_2 je obyčejný nadzisk, kterým rozumí mimořádný zisk v důsledku používání technických novinek a p_3 je monopolní nadzisk.¹⁴

Obdobný přístup k pojetí monopolní ceny je zastoupen i v novějších učebnicích politické ekonomie v SSSR. Např. v učebnici politické ekonomie A. M. Rumjanceva se uvádí: „Ve všech podmínkách představuje monopolní cena takové peněžní vyjádření hodnoty, pro které je charakteristické dlouhodobé a trvalé odchýlení ceny zboží od jeho hodnoty.“¹⁵ Přičemž struktura této ceny je uváděna shodně jako u Dragileva.

V podstatě shodné stanovisko vyjadřuje i N. A. Cagolov ve 40. kapitole své učebnice, kde mimo jiné používá vymezení: „Monopolní tržní cenou se rozumí konkrétní tržní cena, která je uměle vyšroubována nebo snížena monopoly, a kterou monopoly využívají jako prostředek k zabezpečení monopolního nadzisku.“¹⁶

V. A. Šildkrut píše: „V důsledku trvalého odchýlení monopolní ceny od výrobní ceny, se tato mění ze středu kolísání obyčejné tržní ceny a přeměňuje se ve spodní hranici změn monopolní ceny.“¹⁷ V tomto případě jde o pojetí stejné, ale připouštění výrobní ceny jako spodní hranice pohybu monopolních cen připouští možnost neexistence mimořádného zisku v mase monopolního zisku.

Podstata všech těchto přístupů spočívá ve ztotožnění monopolní ceny s konkrétní tržní cenou, která je určována monopoly a trvale se odchyluje od hodnoty, resp. výrobní ceny. Toto odchýlení je předpokladem realizace monopolního nadzisku, který je interpretován jako ekonomická realizace monopolu. Monopolní cena se realizuje na trhu, který je podřízen zákonu

¹⁰ Raginskij, G.: Monopolnaja pribyl, Moskva 1961, str. 20.

¹¹ Tamtéž, str. 28.

¹² Mancev, V. I.: Monopolnaja pribyl i monopolnaja cena, Moskva 1963, str. 71; Dragilev, M. S., Ruděnko, G. F.: Monopolističeskij kapitalizm, Moskva 1961, str. 324.

¹³ Dragilev, M. S., Mochov, N. I., Košutin, P. A.: Sovremennyye voprosy političeskoy ekonomii kapitalizma, Moskva 1967, str. 188.

¹⁴ Tamtéž, str. 188.

¹⁵ Rumjancev, A. M.: Političeskaja ekonomija, Moskva 1974, str. 504.

¹⁶ Cagolov, N. A.: Kurs političeskoy ekonomie. Monopolní kapitalismus — imperialismus, Praha 1972, str. 92.

¹⁷ Šildkrut V. A.: Sovremennyyj kapitalizm: problemy cen, Moskva 1972, str. 53—54.

výrobní ceny, jehož působení narušuje. V rámci národního hospodářství jsou základní hodnotové proporce zachovány, a proto musí být převýšeni hodnoty nebo výrobní ceny monopolní cenou kompenzováno v nemonopolním sektoru realizací za nižší ceny než výrobní.

„V protikladu k tomu ceny nemonopolních zboží kolísají na úrovni nižší, než jsou výrobní ceny, nejčastěji nedosahují horní meze, kterou v daném případě je výrobní cena.“¹⁸

Domníváme se, že tento přístup k analýze monopolní ceny správně odráží ty procesy realizace monopolních zisků mechanismem přerozdělování, které probíhaly v konci 19. a na začátku 20. století. V podmínkách postupného přechodu od homogenní struktury ke struktuře heterogenní. V procesu postupné monopolizace bylo možno objasňovat ekonomickou nadvládu kapitalistických monopolů pomocí monopolního zisku, který převyšoval ony „normální zisky“, přesněji průměrné zisky, neboť existovaly materiální podmínky, ve kterých se monopolní kapitál přestal účastnit procesu vyrovnání míry zisku.

Cílem kapitalistické zboží výroby nikdy nebyla větší výroba zboží, ale větší výroba hodnot ve smyslu maximalizace zisku. S rozvojem výrobních sil se rozpory mezi výrobou užitných hodnot a hodnot vyostřily. V těchto nových podmínkách již není výroba a maximalizace zisků závislá pouze na snižování individuálních nákladů výroby. Monopolní kapitály ochromují proces meziodvětvové i vnitroodvětvové cenové konkurence. Monopolům se daří přeměňovat dočasný monopol nižších výrobních nákladů v monopol relativně trvalý. Tím je zisk, který realizují obohacen o relativně stabilní složku mimořádného zisku. Současně jim jejich výsadní postavení umožňuje prostřednictvím prodejních či nákupních cen zabezpečovat růst zisku i cestou присvojování si části nadhodnoty vyráběné v nemonopolním sektoru. Monopoly začínají na základě vysokého stupně koncentrace a centralizace působit i na vztah nabídky a poptávky, s cílem dosáhnout relativně trvalého monopolu nabídky jako nástroje dalšího stupňování úsilí o maximalizaci zisku. Omezování výroby se stává důležitým prvkem hospodářské strategie monopolů.

Kapitál monopolu je nedělitelný celek vystupující jako sdružení podniků, které se mohou podstatně odlišovat technickou úrovní. Je zřejmé, že monopol nehodlá nést ztráty v žádném z jednotlivých článků monopolního celku. Proto se stává jedním z nejcharakterističtějších rysů monopolní cenové tvorby, že: „při stanovení cen své produkce bere monopol za základ výrobní náklady na horších nebo horším blízkých podnicích“.¹⁹ Přitom Rudakova upozorňuje na možnost, že tyto v monopolu horší podmínky se mohou ukázat jako průměrné pro podniky nemonopolního sektoru. Tyto vztahy vyjadřují tendenci ke vzniku monopolní falešné sociální hodnoty. Omezení výroby ve vztahu k výše uvedené cenové politice vyvolává tendenci k růstu měrné váhy produktů vyráběných v horších podmínkách. Logickým důsledkem musí být tendence tržní hodnoty tíhnout k individuální hodnotě zboží vyráběných v horších než společensky průměrných podmínkách.

¹⁸ Tamtéž, str. 52.

¹⁹ Rudakova, I. J.: Povaha zisku monopolů. In: Cagolov, N. A.: O systému kategorií a zákonů politické ekonomie, Praha 1978, str. 202.

Je nezbytné zdůraznit, že tato tendence musí být podložena poklesem produktivity práce. Pouhá likvidace již vyrobeného zboží není faktorem růstu tržní hodnoty, ale faktorem působícím na pohyb tržní ceny. Jestliže výchozí bázi monopolně tvořených cen jsou individuální náklady práce v horších podmínkách, pak monopolní tržní cena nejen neodpovídá rozměru tržní hodnoty, ale odchyluje se od ní směrem nahoru. To znamená, že je regulována monopolně určenou falešnou sociální hodnotou. Jestliže v podmínkách kapitalismu volné soutěže byla falešná sociální hodnota kategorií rozvinuté kapitalistické zboží výroby,²⁰ pak monopolní falešná sociální hodnota je výsledkem narušení zboží výroby. Její nastolení je umožněno vládou kapitalistického monopolu, který na základě monopolizace výroby i odbytu plánovitě působí na výrobu různých odvětví a tím ji vyjímá (částečně) z vlivu působení sil volné konkurence. Charakteristické a rozhodující je, že cenu diktuje monopol, nikoliv jeho podniky vyrábějící v horších podmínkách. Tento mechanismus zabezpečuje monopolu dosažení vyššího zisku, než by byla suma zisků těchto podniků hospodářících individuálně.

Na jeden z vážných důsledků takové cenové strategie poukazuje J. S. Varga, když píše: „Takovým způsobem se uměle udržují zaostalé podniky, které by nepochybně byly zlikvidovány ve svobodné konkurenci.“²¹ Druhým z vážných důsledků je rys plánovitosti, který se do této činnosti promítá. Tento moment zdůrazňuje N. A. Cagolov: „Zespoločenštění na určitém stupni svého rozvoje rodí monopol, který omezuje volnou konkurenci, ... , monopol se zřetelem k trhu, operováním s cenami řeší úkol maximalizace zisku. Na tomto základě znamená vědomé určování rozsahu výroby v tom či jiném odvětví, přítomnost prvků plánovitosti v kapitalistické výrobě. Sociální podstatou takové plánovitosti je vláda monopolů za účelem získání maximálního nadzisku.“²²

Přístup ke zkoumání monopolní ceny jako pouhé tržní ceně byl oprávněným v podmínkách přechodu kapitalistické ekonomiky od volné soutěže k monopolní struktuře, kdy kapitalistický monopol byl představován kartelem. Toto období je možno označit za přechodné. Je to období, kdy zákon průměrné míry zisku ještě působí, i když je činností monopolních sdružení narušován, jsou mu kladeny překážky a část kapitálů se přestává účastnit přerozdělování zisků ve smyslu tvorby průměrného zisku. Již tím si zabezpečují vyšší zisk a tato odchylka se prohlubuje v důsledku tvorby průměrné míry zisku na nižší úrovni, než odpovídalo skutečným společensky průměrným podmínkám. V těchto podmínkách je možno formálně členit vnitřní strukturu zisku monopolu na ony tři dílejší hodnotové složky odpovídající kvantitativně ještě existujícímu průměrnému zisku a dále realizovanému mimořádnému zisku z nižších výrobních nákladů a nadzisku v důsledku odčerpávání části nadhodnoty vytvářené v nemonopolní sféře (vnitřní, případně vnější). Takové vysvětlení jediného zdroje nadzisku bylo

²⁰ Troněv, K. P.: Kategorii rynočnaja stoimost i rynočnaja cena v III tome Kapitala K. Marga, Věstnik MGU, serija Ekonomika č. 3/1973, str. 57.

²¹ Varga, J. S.: Izbrannyje proizvedenija. Načalo obščego krizisa kapitalizma, Moskva 1974, str. 137.

²² Cagolov, N. A.: Naučnyje osnovy upravlenija socialističeskim proizvodstvom, Moskva 1972, str. 11.

oprávněno pouze v počátečním období monopolního kapitalismu, kdy nemonopolní sektor kvantitativně převládá nad monopolním sektorem. V soudobém kapitalismu ztrácí opodstatnění, neboť velké společnosti realizují nadzisk i na základě znovurozdělení zisku jiných monopolních společností, což umožňuje hierarchická struktura monopolní sféry.

Jiným problémem v koncepci monopolní ceny jako tržní ceny je určitá terminologická nedůslednost, která vyvolává řadu nejasností, případně nepřesností. Problém je spojen s termínem nadzisk. Vydeme-li z Leninova vymezení, pak „to, co v míře zisku největších monopolistických společností přesahuje průměrnou míru zisku, je nadzisk...“²³

Kvantitativně je to rozdíl mezi realizovaným ziskem a průměrným ziskem, který byl v té době realizován nemonopolním sektorem. Vzhledem k tomuto vymezení je zcela správné tvrzení, že kategorie nadzisku je klíčovou kategorií imperialismu.²⁴ To je konečně stanovisko všech teoretiků této koncepce. Ale v analýze nadzisků a jeho zdrojů již tato jednota není. Z Leninova vymezení je možno zapsat strukturu monopolní ceny jako:

$$c + v + p_1 + p_2,$$

kde p_1 je průměrný zisk, p_2 je nadzisk. To ovšem znamená, že mimořádný zisk (opírá se o vnitřní zdroje) je součástí masy nadzisku. V tomto smyslu je přesný i termín nadzisk, který by měl být přebytkem nad pokud možno přesně kvantifikovaným a všeobecným ziskem. Takovým byl právě průměrný zisk. Při tomto vymezení nelze omezovat analýzu nadzisku a jeho zdrojů na pouhé přerozdělování nadhodnoty vytvářené mimo monopol. Existuje však i užší pojetí monopolního nadzisku (viz např. názory Dragileva, Rumjanceva a Cagolova). V tomto případě vzniká otázka, zda skutečně je pouze tato část monopolního zisku onou specifickou formou realizace kapitalistického monopolu.

Charakteristickým rysem monopolní ceny je trvalý odklon od regulující hodnotové báze. Při jejím zkoumání jako tržní ceny je nezbytné přiznat jí kvalitativně nový charakter. Není to cena oscilující kolem hodnotové báze, ze které je vyvozována, tedy kolem výrobní ceny. Proto ji také nelze analyzovat jako pouze novou konkrétní formu obyčejné tržní ceny, jejímž bezprostředním základem je výrobní cena. Monopolní cena 20. století vyjadřuje vládu kvalitativně nového výrobního vztahu, tj. kapitalistického monopolu z koncentrace výroby a kapitálu, v procesu cenové tvorby a přisvojování si zisků. Realizace této nadvlády monopolu se uskutečňuje narušováním zboží výroby.

Monopolní cena je výsledkem „plánovitého“ zasahování monopolního kapitálu do procesů cenové tvorby. Působením proti živelné regulaci tržních cen je monopol schopen zabezpečovat si vyšší zisk přerozdělováním nově vytvořené hodnoty. Zkoumat ji jako pouhou formu tržní ceny odvozené z výrobní ceny nemůže vést k jiným závěrům, než k pojetí a vysvětlení jevů a procesů dnešního kapitalismu pomocí souvislostí a mechanismů, které přestaly existovat s likvidací podmínek, které je vyvolaly. Pokusy vykládat a zkoumat monopolní cenu pouze z pozic zákonů kapitalismu

²³ Lenin, V. I.: Spisy, sv. 23, Praha 1957, str. 119.

²⁴ Rudakova, I. J.: Cit. dílo, str. 199.

volné soutěže, tedy objasňovat podstatu nových výrobních vztahů monopolního kapitalismu změnami forem jejich působení se uchovává dodnes. Např. V. A. Šildkrut sice poukazuje na změny v cenové tvorbě v období imperialismu, ale tyto změny chápe jako modifikaci obecných zákonů cenové tvorby, které existovaly již v kapitalismu volné soutěže. Přitom zdůrazňuje, že zákon hodnoty si plně uchovává sílu i v současných podmínkách cenové tvorby.²⁵ A v návaznosti uvádí: „... jestliže v kapitalismu volné soutěže byla monopolní cena výjimkou, pak v epoše imperialismu se stává základem cenové tvorby...“²⁶

Monopolní ceny kapitalismu volné soutěže i imperialismu jsou u Šildkruta co do kvality stejné. Rozdíl je pouze v tom, že v epoše imperialismu je to cena vládnoucí. Obdobné stanovisko zaujal i Ağanbegjan.²⁷

Základním nedostatkem koncepce monopolní ceny jako tržní ceny je, že ve snaze postihnout její specifickou jsou opomíjeny specifické podmínky, ve kterých tato cena vzniká a realizuje se. Ony specifické podmínky, tj. monopolistická struktura ekonomiky, znemožňují vznik výrobní ceny a monopolní cena se stává odchylkou od báze, která neexistuje.

2. MONOPOLNÍ CENA JAKO PŘEMĚNĚNÁ FORMA HODNOTY

Názory náležející do této skupiny se do značné míry vyvíjely právě jako snaha překonat existující nedostatky objasňování monopolního zisku pouze přerozdělováním nově vytvořené hodnoty. V tomto výkladu je monopolní cena spojována (resp. její specifika) nejen se změnami formy ceny, ale také se změnou v jejím hodnotovém základu. V tomto přístupu již není kvantitativní vymezení základním znakem monopolní ceny.

Pokus formulovat monopolní cenu jako kategorii nové modifikace hodnoty byl učiněn S. L. Vygodskim: „Vycházíme z toho předpokladu, že monopolní cena nepředstavuje odchýlení od hodnoty, ale je výsledkem přeměny samotné hodnoty, svérázným projevem zákona hodnoty v podmínkách monopolistického kapitalismu. ... Stejně jako výrobní cena není dočasným odchýlením ceny od hodnoty, ale novým středem, kolem kterého kolísají ceny, je monopolní cena novým druhem hodnoty přizpůsobeným podmínkám vlády monopolů.“²⁸

U Vygodského se v uvedeném vymezení zdůrazňuje nutnost přístupu k monopolní ceně jako k hodnotové veličině, co do kvality. Vztah mezi cenou a hodnotou je velmi těsný, cena je peněžním vyjádřením hodnoty, tedy formou projevu. Odtud ovšem neplyne možnost jejich ztotožňování, což se u Vygodského projevuje. „Monopolní cena, jako i každá jiná cena, je určována konečnou hodnotou.“²⁹ Vzniká problém výkladu, ve kterém je monopolní cena tržní cenou hodnotového obsahu, kterým je ona sama. Přístup Vygodského znamená, že v analýze není rozlišováno, zda jsou zkou-

²⁵ Šildkrut, V. A.: Cit. dílo, str. 50.

²⁶ Tamtéž, str. 55.

²⁷ Ağanbegjan, A. G.: Cit. dílo, str. 44—45.

²⁸ Vygodskij, S. L.: *Sovremennyy kapitalizm. Opyt teoretičeskogo analiza*, Moskva 1969, str. 220.

²⁹ Tamtéž, str. 202.

mány změny výroby hodnot v různých podmínkách, nebo dynamika tržních cen v kapitalismu. Analýza monopolní ceny, co do jejího hodnotového obsahu, je předpokladem vymezení této ceny jako kategorie politické ekonomie. Pohyb cen zboží, jako peněžního vyjádření hodnotového obsahu, je problémem druhořadým. Proto prvořadým úkolem v řešení otázek spojených s monopolní cenou a monopolním nadziskem musí být snaha analyzovat proces výroby monopolního zisku především uvnitř samotného monopolu. O to se stoupení této koncepce monopolní ceny snaží.

Přístup mnohých však spočívá v tom, že podle jejich mínění v monopolním stadiu vývoje kapitalismu dochází k další modifikaci hodnoty a působení zákona hodnoty. Na tomto základě se snaží dokázat možnost objasnění monopolní ceny a jejího hodnotového obsahu plně v mezích působení zákona hodnoty.

Změny v procesu výroby nadhodnoty, stejně jako regulování konkrétních tržních cen, zkoumají a objasňují na základě metodologického principu modifikace zákonů kapitalismu v celku, tedy zákonů, odrážejících obecné základy kapitalistického způsobu výroby. Neberou v úvahu, že v podmínkách monopolního stadia kapitalismu je zboží výroba narušována, stejně jako její základní zákon.

Není pochyb, že zákon hodnoty, stejně jako ostatní zákony kapitalistického způsobu výroby, působí i v soudobém kapitalismu. Zbožní výroba se však v podmínkách vlády monopolů nerozvíjí po vzestupné linii. Naopak, objevují se tendence protichůdné. Kategorie monopolní ceny nemůže vyjadřovat nic jiného než působení zákona hodnoty v podmínkách vlády monopolů. Do její podstaty vstupují, vedle zbožně peněžních vztahů i vztahy působící proti zboží výrobě, vztahy vyvolané monopoly.

Zřejmé nebude možno z tohoto pohledu uznat jako správnou tezi o tom, že „monopolní cena představuje další modifikaci hodnoty, která hraje rozhodující roli na trhu v imperialismu, analogicky roli, která náležela výrobní ceně na kapitalistickém trhu v podmínkách svobodné konkurence“.³⁰ Nebo ještě přesněji: „Tato forma (zbožní — K. F.) byla přítomna ve stejné míře i kapitalismu v jeho dřívějším stadiu, do vzniku strojů, kdy na trhu vládla tržní hodnota, i kapitalismu ve stadiu strojní výroby v podmínkách svobodné konkurence, kdy vládnoucí postavení na trhu zaujala výrobní cena, i kapitalismu v monopolistickém stadiu, kdy tato role na trhu přešla od výrobní ceny k monopolní ceně.“³¹

Podle Afanasjeva prošla hodnota třetí modifikací v posloupnosti: hodnota — tržní hodnota — výrobní cena — monopolní cena. Obdobně Vygodskij tvrdí: „Hodnota, výrobní cena, monopolní cena, pokud se opírá o modifikovanou tržní hodnotu a výrobní cenu — to jsou stupně fungování hodnoty, odrážející přechod prostého zbožího hospodářství v kapitalistické a tohoto do svého vyššího stadia — do stadia monopolního kapitalismu.“³²

Na téže pozici stojí i Pravotorov, ale na rozdíl od Vygodského a Afanasjeva dělá krok vpřed, když říká: „... patrně přesněji ji nazvat (tj. další modifikaci formy hodnoty — K. F.) monopolní výrobní cenou, abychom

³⁰ Afanasjev, V. S.: *Marxistsko-leninskaja teorija stoimosti*, Moskva 1971, str. 174.

³¹ Tamtéž, str. 178.

³² Vygodskij, S. L.: *Cit. dílo*, str. 220.

ji odlišili od tržních cen, za které se prodává produkce monopolů.³³

Pravotorov rozlišuje kvalitativně cenu a hodnotu a neztotožňuje je. Výše uvedený přístup k analýze monopolní ceny se zdá být logický a plně v souladu s marxisticko-leninskou teorií hodnoty. Tím spíše, že přechod od hodnoty k výrobní ceně formuloval Marx. V souvislosti s touto modifikací dospívá Pravotorov k závěru, že metodologickým východiskem ke zkoumání monopolní výrobní ceny musí být leninská analýza ekonomické podstaty imperialismu: „Nejhlubší kořeny modifikace hodnoty a výrobní ceny v monopolní výrobní cenu je nutno hledat zde.“³⁴ To je závěr samozřejmě správný. Leninova teorie ekonomické podstaty imperialismu musí být východiskem, ale na druhé strany ony „hluboké kořeny“ modifikace v Leninově učením nejsou.

Vyvozovat monopolní cenu z výrobní ceny svobodné konkurence a definovat ji jako modifikaci, je tak sporné, jako např. tvrzení, že kapitalistický monopol vznikl modifikací kapitálových vztahů svobodné konkurence. Monopol (tzn. z koncentrace) je nový — a to kvalitativně — kapitalistický výrobní vztah. Existence monopolní ceny je podmíněna především tímto monopolem. Monopol a monopolní cena patří mezi ty kategorie, které vyjadřují výrobní vztahy, které jsou v rozporu se systémem zboží výroby. Je proto nedostačující je vysvětlovat jako modifikaci vlastností kapitalismu obecně.

Modifikace zákona hodnoty může znamenat pouze změněné formy jeho projevu, nikoliv jeho postupnou negaci, postupné přerůstání v jiný zákon. Marx ukázal, že zákon hodnoty je jednou z forem uskutečňování rozdělování společenské práce v určitých proporcích. „Co se může v různých historických obdobích měnit, je jen její jevová forma, v níž se tyto zákony projevují.“³⁵ Podstata se měnit nemůže.

Vraťme se k monopolní ceně, resp. monopolní výrobní ceně. Je-li chápána jako modifikovaná forma výrobní ceny, resp. hodnoty, znamená to, že nebylo správně pochopeno, že v těchto dvou hodnotových formách se projevují zcela odlišné vztahy, neboť to, co probíhá při přechodu od kapitalismu volné soutěže k monopolnímu kapitalismu, to jsou kvalitativní změny v ekonomických poměrech kapitalistické společnosti. Mimo jiné jde i o vznik výrobních vztahů, které nejsou novou formou projevu starých vztahů, ale protikladem procesů svobodné konkurence. Kategorie monopolního kapitalismu odráží vztah mezi kapitalismem volné soutěže a monopolním kapitalismem, ale to není modifikace prvního. Jinak by také ztrácelo smysl hovořit o imperialismu jako o nadstavbě nad starým kapitalismem. Přesněji, tato nadstavba by neměla svůj obsah. „Specifické vztahy pro kapitalistický monopol, na rozdíl, řekněme od výrobní ceny, nejsou pouhým druhem celkových kapitalistických vztahů, nejsou modifikací těchto, ale nadstavbou nad nimi, výsledkem toho, že některé vlastnosti kapitalismu se začaly přeměňovat ve svůj protiklad.“³⁶

³³ Pravotorov, P. B.: *Stoimostnyje kategorii i zposob proizvodstva*, Moskva 1974, str. 98.

³⁴ Tamtéž, str. 28.

³⁵ Marx, K.—Engels, B.: *Spisy*, sv. 32, Praha 1970, str. 624.

³⁶ Kulikov, V. V.: *Metodologičeskije problemy političeskoj ekonomii kapitalizma*. Věstník MGU, serijska Ekonomika č. 5/1974, str. 30.

Marxem dokázaný vývoj hodnoty k výrobní ceně v podmínkách pohybu kvalitativně shodných kapitálů a mechanismu volné soutěže nevyvolává kvalitativně nové zákony, ale odráží změny forem vyjádření společensky nutné práce v závislosti na stupni rozvoje zespolečenštění výroby. Podmiňuje modifikaci základního zákona zboží výroby v podmínkách kapitalistických výrobních vztahů. Mezi pojmem společenská hodnota v I. díle Kapitálu a pojmem tržní hodnota ve třetím díle není podstatných rozdílů. Tržní hodnota vystupuje jako přeměněná forma hodnoty a rozdíly mezi nimi se týkají pouze stupně konkretizace určení průměrných společensky nutných podmínek výroby zboží.

Historické podmínky modifikace hodnoty v tržní hodnotu (a ve výrobní cenu) jsou charakterizovány především působením kvalitativně shodných kapitálů a zákon hodnoty zde působí v modifikované podobě zákona průměrného zisku a výrobní ceny.

Tato jednota kapitálů je při přechodu k monopolnímu kapitalismu nejen narušena, ale likvidována. Došlo k výrazným změnám a monopolní cena, jako kategorie, musí tyto změny odrážet. Půdstatu je v tom, že zákony a kategorie monopolního kapitalismu odráží protiklad mezi zbožní výrobou jako nezbytnou formou pohybu kapitalistických výrobních vztahů a neúplnou plánovitostí jako prvkem kvalitativně nové formy hospodaření. Zde můžeme souhlasit s Tolypinem a říci: „Není to ‚přerod‘, ‚transformace‘, ‚přerůstání‘ první formy podstaty jevu do formy druhé, jak se může zdát na první pohled.“³⁷

Monopol jako charakteristický výrobní vztah monopolního stadia rodí tendenci k plánovitosti, tím ochromuje zboží výrobu i zákon hodnoty. Kategorie monopolní ceny musí odrážet tyto rozpory. Zbožní výroba přitom zůstává i v imperialismu všeobecnou formou pohybu kapitalistických výrobních vztahů. Výchozím bodem sledování změn v procesu tvorby hodnoty, stejně jako forem projevu zákona hodnoty, musí být hodnota samotného zboží vyráběného v monopolu. Nemůže to být pouhá modifikace již existujících hodnotových vztahů, typických pro kapitalismus volné soutěže. Nezbytnou součástí analýzy však musí být nejen monopol – jako nový vztah, ale i v něm existující tendence k plánovitosti. Tedy tendence narušující mechanismus zboží výroby. Na to upozornil V. V. Kulikov: „Vznik... monopolní ceny... je nemyslitelný bez objevení se prvků plánovitosti, tj. kvality, stojící proti zbožním vztahům a podkopávající je.“³⁸

Cím zdůvodňují modifikaci stoupenci této koncepce výkladu monopolní ceny? Např. A. G. Kulikov na tuto otázku neodpovídá. Pouze poukazuje, že klasici rozpracovali proces modifikace hodnoty v podmínkách kapitalismu volné soutěže na výrobní cenu. Odtud vyvozuje, že nadvláda monopolů vyvolává modifikaci výrobní ceny v cenu monopolní a tvrdí: „... základem ceny v libovolném stadiu rozvoje kapitalismu a kapitalistického trhu je rozporná symbióza tržní hodnoty, výrobní ceny a monopolní

³⁷ Tolypin, J. M.: Zbožně hodnotové formy v systému kategorií monopolního kapitalismu. In: Cagolov, N. A.: O systému kategorií politické ekonomie, Praha 1978, str. 183.

³⁸ Kulikov, V. V.: Cit. dílo, str. 31.

ceny.³⁹ Výsledkem je představa, že monopolní období vytvoří předpoklady k tomu, že monopolní cena se stane vládnoucí kategorií cenové tvorby. To je úvaha logicky nesprávná, neboť monopolní cena svobodné konkurence nemůže být nikdy základem cenové tvorby, je to navíc tržní cena. Ale nemůže se stát ani rozhodující tržní cenou.

Dosti nejasný výklad v tomto smyslu podává Provotorov. Podle jeho názoru se monopolní výrobní cena skládá z monopolistických výrobních nákladů a monopolního nadzisku, přičemž „monopolní nadzisk v libovolném odvětví, ve kterém existuje, vždy převyšuje nadhodnotu, která se vytváří v monopolních podnicích, přičemž ve všech případech významně převyšuje tento průměrný zisk“.⁴⁰ Jeho výrobní cena je určena podmínkami monopolů, které přidávají k individuální výrobní ceně mimořádný (dodatečný) zisk, který je nutný k normálnímu průběhu rozšířené reprodukce monopolního kapitálu.⁴¹ V důsledku toho roste regulující výrobní cena, která nyní poskytuje nadzisk a v tom vidí Pravotorov modifikaci výrobní ceny v monopolní výrobní cenu.⁴² Při tomto výkladu vzniká řada otázek, na které Pravotorov neodpovídá. Například již tvrzení, že individuální výrobní cena monopolů neposkytuje možnost normální rozšířené reprodukce by si vyžádalo důkaz. Bylo by třeba ukázat, že výrobní cena v podmínkách kapitalistického monopolu již neodráží hodnotu zboží.

Vše se ještě komplikuje tvrzením, že „průměrný zisk... mají možnost získat všechny kapitalistické podniky a monopolní nadzisk pouze monopolní“.⁴³ Odpověď na zdroj monopolního nadzisku zde chybí, vyvozován je pouze z přerozdělení.

S. L. Vygodskij zdůrazňuje, že za monopolizací technického pokroku a vůdcovstvím v cenách se skrývá objektivní tendence k růstu tržní hodnoty. Koneckonců se snaží prokázat, že rostoucí úroveň monopolní ceny může být vyvolána růstem hodnot produkce a v základech tohoto procesu leží modifikace zboží. Podstatný důvod svých tvrzení vidí v nevyužívání výrobních kapacit. Vygodskij píše: „V monopolním kapitalismu, kdy nevyužívání podniků se stává trvalým, na zhotovení produkce se přenáší značná část nejen fungujících, ale také nefungujících kapacit. Je to jev falešné sociální hodnoty, jehož sféra působení se zřetelně rozšiřuje v důsledku záměny svobodné konkurence monopolem. Přebytek výrobních kapacit rodí nejen růst nákladů a cen, ale je faktorem zvětšení samotné hodnoty.“⁴⁴

Nevyužívání výrobních kapacit působí proti tendenci k poklesu tržní hodnoty. Ale tvrzení, že vede k růstu hodnoty samotného zboží, je zřejmě nesprávné.

Nevyužité kapacity, které se neúčastní procesu výroby, nevstupují ani do procesu vynakládání práce, ani do procesu tvorby hodnot. Mohou být jedním z faktorů kalkulace zbožních cen. Jsou částí celkového zálohova-

³⁹ In: Afanasjev, V. S.: *Marxistsko-leninskaja teorija stoimosti*, Moskva 1971, str. 179.

⁴⁰ Pravotorov, G. B.: *Cit. dílo*, str. 101.

⁴¹ *Tamtéž*, str. 102—104.

⁴² *Tamtéž*, str. 103.

⁴³ *Tamtéž*, str. 101.

⁴⁴ Vygodskij, S. L.: *Cit. dílo*, str. 104.

ného kapitálu a mohou působit na růst tržních cen. Pokud jde o hodnotu výrobku, nelze je brát v úvahu a nemohou působit na růst hodnoty zboží a nemohou ani vyvolávat modifikaci samotné hodnoty.

V polemice s teoretiky monopolní ceny – tržní a koncepcí přerozdělování jako zdroje monopolního nadzisku zformuloval Vygodskij tezi o přeměně nadzisku v monopolní nadzisk. Tento závěr plyne bezprostředně ze zvolené koncepce, neboť tvrzení, že monopolní cena je monopolnímu kapitalismu vlastní modifikace hodnoty nezbytně vyžaduje vysvětlit monopolní nadzisk v mezích hodnoty a zákonů zboží výroby. Vychází-li Vygodskij z předpokladu, že monopolní nadzisk plyne bezprostředně z působení základních zákonů kapitalistické zboží výroby, že s nimi není v rozporu, potom tvrzení o přeměně mimořádného zisku v monopolní nadzisk je logicky vyplývající. V polemice s Vargou vychází z toho, že „proces rozdělování a znovurozdělování celkového zisku mezi monopolní a nemonopolní podniky je druhotným. Monopolně vysoký zisk se vytváří v procesu výroby, v procesu tvorby tržní hodnoty. Základ monopolního nadzisku se zakládá na zabezpečení mimořádného zisku velkými a většími podniky v procesu vnitroodvětvové konkurence, na přeměně mimořádného zisku z občasného jevu v trvalé privilegium...“⁴⁵ Tento názor sdílí i řada jiných ekonomů, např. J. A. Vasilčuk, S. M. Menšikov, V. I. Sedov.⁴⁶ Názor se dosti rozšířil a mohlo by se zdát, že není rozporný. Tím spíše, že dává odpověď na otázky, které vyvolaly koncepcí přerozdělování jako zdroje monopolního nadzisku.

Tito autoři správně ukazují na nutnost hledat zdroj monopolního nadzisku nejen ve sféře rozdělování nově vytvořené hodnoty, ale v procesu výroby. Pokud je výsledkem tvrzení, že mimořádný zisk se mění v hlavní zdroj monopolního nadzisku, nebo bezprostředně v onen nadzisk, nelze zcela souhlasit.

Pokud bude řeč o celkovém monopolním zisku, který získávají monopoly, pak je nezbytné zařadit jako součást i tento mimořádný zisk. Jestliže bude úkol znít, odhalit podstatu a specifikaci monopolního nadzisku, pak je možno formulovat protiargumenty. Zvláštní nadhodnota je druhem relativní nadhodnoty a náleží do obsahu základního zákona kapitalistického výrobního způsobu. Ten působí ve všech fázích rozvoje tohoto výrobního způsobu, a proto se také jeho obsah uchovává. Uchovávají se i metody dosažení tohoto cíle, výroba absolutní a relativní nadhodnoty. Zákon nadhodnoty nutně ovládá pohyb veškerého společenského kapitálu, v každé fázi vývoje kapitalismu.

Monopol z koncentrace, jako nový výrobní vztah, se vytváří na základě působení zákona nadhodnoty, nevychází za jeho rámec, ale vytváří sobě vlastní způsoby získávání nadhodnoty. Kromě zisku vznikajícího na základě výroby absolutní a relativní nadhodnoty si přivlastňuje i specifický nadzisk, což je umožněno pouze záměnou volné konkurence vládou monopolu.

⁴⁵ Tamtéž, str. 226.

⁴⁶ Vasilčuk, J. A.: „Kapital“ K. Marksa i sovremennaja teorija kapitalističeskoj pribyli. In: MEMO 1967, č. 3, str. 71; Menšikov, S. M.: Sovremennyj kapitalizm. Kratkaja politekonomija, Moskva 1974; Sedov, V. I.: Novyje formy konkurentnoj borby v uslovijach sovremennogo kapitalizma, Moskva 1971, str. 209.

Monopolní nadzisk, který je ekonomickou realizací monopolu, vzniká na základě monopolu. Jeho podstata a specifické rysy nemohou být obsaženy v systému výrobních vztahů, tvořících základní vlastnosti kapitalistické zboží výroby, tj. kapitalismu obecně. Je to kategorie, která nemá místo v kapitalismu volné soutěže, ve vztahu, k němuž vystupuje imperialismus jako ekonomická nadstavba.

Je zřejmé, že kapitalistický monopol jako velký podnik, případně sjednocení takových, disponuje dokonalejšími možnostmi i metodami výroby nadhodnoty a v důsledku toho roste celkový zisk. Z toho ale neplyne, že v tomto zisku se ekonomicky realizuje monopol jako takový. Stejně zřejmé je, že mimořádný zisk je v tomto období větší, ale to neznamená, že se přeměňuje v monopolní nadzisk. Monopolní nadzisk by nebyl ničím specifickým.

Již dříve bylo citováno Leninovo vymezení nadzisku jako přebytku, který realizují monopoly nad normálním ziskem, obvyklým v celém světě. Vzniká otázka, co tvoří tento normální, obyčejný zisk. Mohlo by se zdát, že se jedná pouze o zisk průměrný. Na druhé straně je možná i interpretace jiná. Není to jen průměrný zisk, ale také všechny formy mimořádného zisku. Již v podmínkách kapitalismu volné soutěže existují možnosti realizace mimořádného zisku, které se projevují jako přebytek nad průměrným ziskem. Jestliže by byl monopolní nadzisk objasňován pouze jako onen přebytek, potom by jeho součástí byly všechny formy mimořádného zisku, které existovaly již v systému výrobních vztahů domonopolního kapitalismu.

To ale znamená, že při uvedeném postupu se buď neodhalí specifika monopolního nadzisku nebo se bez zdůvodnění transformuje specifika na všechny typy mimořádného zisku. Přitom Lenin hovoří o normálním, obyčejném kapitalistickém zisku.

S touto interpretací Lenina je v souladu vymezení monopolního nadzisku, které je obsaženo v učebnici politické ekonomie pod redakcí N. A. Cagolova z r. 1974: „... monopolním nadziskem rozumíme přebytek zisku, získávaný monopoly díky změnám v mechanismu formování zisku, které odrážejí záměnu vlády svobodné konkurence vládou monopolů, nad tím ziskem, který je získávan prostředky obecnými pro celý kapitalismus.“⁴⁷ Monopol vytváří nové, specifické metody realizace cíle kapitalistické výroby, tj. maximalizace zisku.

Tím se monopolní nadzisk podstatně odlišuje nejen od absolutní a relativní nadhodnoty, jim odpovídajícímu zisku, od všech forem mimořádného zisku, ale také od těch forem přerozdělování nově vytvořené hodnoty, které měly své nezastupitelné místo v kapitalismu volné soutěže. Na takový přístup k odhalování podstaty a obsahu monopolního nadzisku upozorňuje I. J. Rudakova: „Mimořádně důležitou metodologickou podmínkou je podle našeho názoru abstrakce od způsobu získávání a zdrojů monopolních zisků, které jsou vlastní kapitalistické výrobě vůbec, a tudíž neztělesňují zvláštnosti monopolistického присvojování. Jakmile bude zkoumání probíhat v této rovině, zřetelně vynikne nutnost vydělit z celého souhrnu

⁴⁷ Cagdov, N. A.: Učebnik političeskoj ekonomii — tom I. Moskva 1974, str. 624.

vztahů, obsažených v zisku monopolů, hlavní, podstatný, specifický vztah, imanentní pouze monopolu.⁴⁸

Monopol samozřejmě nemůže vytvářet nové zdroje nadhodnoty, ale na druhé straně z toho nelze vyvozovat, že se monopolní nadzisk realizuje výhradně mechanismem přerozdělování národního důchodu ve prospěch monopolů. Tedy, že prospěch monopolů nemůže být garantován předem, již v samotné výrobě uvnitř monopolního kapitálu.

Důležitě je, že monopolní nadzisk není získáván pro kapitalismus vcelku všeobecnými prostředky a nevyplývá z náhodného, dočasného monopolního postavení určitého kapitálu, ale naopak. Monopolní nadzisk je výsledkem boje kapitalistických monopolů proti kapitálům konkurujícím, je výsledkem uskutečňování monopolního vztahu nadvlády. Podstata kapitalistického monopolu je v tom, že v honbě za maximálním ziskem plánovitě zasahuje do kapitalistické konkurence, uchvacuje výhody ve výrobě a rozdělování nadhodnoty. Ekonomická, ale i politická moc monopolního kapitálu vytěsňuje kapitály jiné, brání zespolečenštění svých výhod.

Monopolní nadzisk, ve kterém se realizuje vláda monopolu, není vytvořen tím, že monopol je zpravidla velký podnik s technologickým a technickým prvenstvím, který v důsledky toho disponuje přednostmi ve výrobě zvláštní nadhodnoty. Specifickým je nadzisk, který je výsledkem koncentrace rozhodující masy prostředků výroby, ale také vědeckotechnických objevů, zdokonalení, patentů, zdrojů a zásob surovin, cest, komunikací, peněžního kapitálu, odbytových trhů.

Monopolní nadzisk, na rozdíl od běžného mimořádného zisku, plyne nikoliv z mechanismu svobodné konkurence, ale z toho, že kapitály vložené do jisté sféry výroby, stojí nad touto sférou, nejsou jí ovládnuty. Monopolní nadzisk plyne z monopolu, z toho, že uchvátil postavení umožňující realizovat nové specifické způsoby získávání nadzisku, nedostupné jiným kapitálům. To není jen pouhá přeměna mimořádného zisku v monopolní zisk, ani pouhá modifikace zákona hodnoty.

К ВОПРОСУ ТРАКТОВКИ МОНОПОЛЬНОЙ ЦЕНЫ В МАРКСИСТСКОЙ ПОЛИТЭКОНОМИИ

В статье уделяется внимание анализу одной из актуальных проблем марксистско-ленинской политэкономии, а именно проблеме монополярной цены. Центром внимания являются две основные трактовки этой проблемы.

В первой части автор производит анализ подхода, трактующего монополярную цену как рыночную цену. Автор показывает, что в условиях современной капиталистической экономики не существует механизм, порождающий превращение стоимости товара в цену производства. Этот подход, следовательно, не является сейчас обоснованным.

Во второй части автор уделяет внимание трактовке монополярной цены как превращенной стоимости. Здесь он излагает некоторые спорные вопросы в трактовке проблемы модификации стоимости. Одновременно подчеркивается то, что является специфическим содержанием монополярной цены в современных условиях.

⁴⁸ Rudakova, I. J.: Cit. dílo, str. 200.